

Interiör ombyggnad av Sollefteå kyrka

Sollefteå socken, Sollefteå kommun

OMBYGGNAD AV LÄKTARORGEL OCH GOLV

Innehåll:

	Sid.
SAMMANFATTNING	3
INLEDNING	4
BESKRIVNING OCH HISTORIK	5
FÖRUTSÄTTNINGAR OCH PLANERADE ÅTGÄRDER	7
VIDTAGNA ÅTGÄRDER	8
ANTIKNVARISKA SYNPUNKTER	10
KÄLLOR OCH ARKIV	12

Bilaga

Edsfors, Sven: Bevarat och magasinerat material från Sollefteå kyrkas förra orgel.

SAMMANFATTNING

Sollefteå kyrkas läktarorgel från 1883 (ombyggd 1907 och 1950) har under 2002-2003 byggts om varvid delar av den befintliga orgeln har återanvänts i den nya. Före ombyggnaden fanns 31 stämmor, nu finns 21. Ombyggnaden har inte inneburit några förändringar i orgelns originalfasad från 1883 (framsidan) annat än att man har tvingats bredda orgeln cirka 10 cm på vardera sida för att få plats med nödvändiga instrument. Nya sidostycken av trä har byggts av Grönlunds Orgelbyggeri i stilmässig överensstämmelse med originalfasaden, liksom ett nytillverkat mobilt spelbord med bänk och podium som nu har installerats. Nyttillskotten har ådringsmålats och marmoreras på liknande sätt och i samma kulörer som ursprunglig orgelfasad men på antikvariens förslag något enklare och så att nya delar ej kan förväxlas med originaldelarna.

Ytterligare några antikvariska synpunkter har framförts. Ett modernt skiktlimmat läktargolv av lärkträ har lagts in utan föregående kontakt med antikvarien. Golvmaterialet är ur kulturhistorisk synpunkt främmande och har ett okänt åldrande vilket försvårar ett framtida underhåll. En fördel är dock att man lagt ett flytande golv och bevarat det ursprungliga golvmaterialet under, att åtgärden är reversibel och att golvytan ser avgjort ny ut och ej kan förväxlas med en äldre byggnadsepok. Man skulle göra ett försök att demontera ”extralisterna” utanpå orgelns nya socklar genom att fylla i skarvarna eftergivligt bivax och färga in med träfärg. Detta misslyckades och den smalare (lägre) sockeln fick därför återmonteras. Alternativet hade varit att göra om hela golvläggningen.

INLEDNING

Under perioden från maj månad år 2002 till och med 2003 02 19 gjordes en ombyggnad av läktarorgeln i Sollefteå kyrka, Sollefteå församling, Ångermanland. Ombyggnaden har utförts av Anders Grönlunds orgelbyggeri. Beställare är Sollefteå församling.

Länsstyrelsens beslut 1996-06-03 dnr. 225-3926-96 har givit tillstånd till åtgärden, under förutsättning att de delar ur den befintliga orgeln från 1883, ombyggd 1907 och 1950, som kan återanvändas, byggs in i nuvarande orgel. Ombyggnaden får inte innebära några förändringar i orgelfasaden från 1883. Tilläggsarbeten är nya golvytskikt på läktaren enligt Länsstyrelsens beslut dnr. 433-995-03.

Länsmuseet Västernorrland har utfört antikvarisk kontroll under ombyggnaden. Syftet med kontrollen är att den antikvariske experten tillför nödvändig kunskap om traditionella material och arbetsmetoder, i förekommande fall förtydligar och preciserar de kulturhistoriska värdena i detaljdiskussioner och avgör utifrån kulturhistoriska ställningstaganden beslut om insatser under arbetets gång. Avsikten är också att den antikvariska kontrollen skall öka vår kännedom och kunskap om de kulturhistoriska värdena som Sollefteå kyrka besitter och underlätta bevarandet av dessa värden. Den antikvariska kontrollanten skall dokumentera arbetet och sammanställa det i en rapport.

Från Länsmuseet Västernorrland har Mona Sundin (nu Länsstyrelsen) och Bodil Mascher deltagit som antikvariska kontrollanter. Rapportsammanställning och fotografier: Bodil Mascher. Ärendets d.nr. är 1996/ 00255.

Omslagsbilden visar kyrkans ombyggda läktarorgel. Sedd från sidan vid södra korväggen syns översta delen av det nya instrumentet (orgelöverbyggnaden har vitlaserats för att smälta in med valven) bakom orgelfasaden men inte framifrån.

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkan

Sollefteå kyrka är byggd i sten på en låg granitsockel med slätputsade murar avfärgade i en gulvit kulör med vita listverk och omfattningar. Huvudingången är genom vapenhuset vid västgaveln. Det finns även en ingång via förstugan från öster. Ingång till kyrkogården sker genom en klockstapel av bottnisk typ från 1804-06, vars nedre del utgör en stigport.

Kyrkan, uppförd under 1200- talet, var under 1700- talet alltför liten för den växande befolkningen och genomgick under 1770-talet en radikal förändring då kyrkan byggdes om till en rokokokyrka med högt, brutet och valmat tak. Kyrkan tillbyggdes då åt söder och väster, koret breddades till kyrkans bredd och en sakristia byggdes ut i öster, kanske omfattade delar av det äldre koret, långhusfasaderna bröts upp med höga rundbågefönster. Huvudingången med en bred trappa var på södra väggen (västingång tillkom vid 1700- talets slut). År 1778 stod kyrkan färdig, efter ritningar av den stockholmsutbildade kyrkobyggmästaren Daniel Hagman, läns- och stiftsbyggmästare bosatt i Sundsvall (död 1777). Hans son Pehr Hagmansson (1745 – 1809) blev en av hans lärjungar. Hagmans ledstjärna var Hårleman och rokokon och han lanserade en särskild kyrkotyp som var rektangulär tornlös med högt brutet och valmat tak, ofta med central ingång på långsidan. Kyrkans höga brutna tak som ursprungligen var spåntäckta, är idag kopparklädda. Kyrkan övergick 1827-28 till plåttak. Interiört har kyrkan en predikstol och altarpupsats byggda av Johan Edler d.ä 1773 och 1787-88.

Exteriört och interiört skedde omfattande ombyggnader under åren 1900 - 1907 under ledning av arkitekten Gustaf Hermansson och byggmästaren J. Wallgren, då kyrkan förlängdes med ett tresidigt kor, en ny bred sakristia tillkom i norr och en stor förhall vid västra gaveln. En sydingång upptogs också, som idag är igensatt interiört. Interiört byggdes en ny öppen bänkinredning, nytt golv, trappuppgången till läktaren flyttades, elektrisk belysning installerades och inredningen ommålades i vitt och guld, nuvarande altartavla målad av Caleb Althin tillkom också.

Åren 1949-50 skedde en exteriör och interiör restaurering under ledning av arkitekten K. Nordenskjöld då läktaren sänktes och framflyttades och södra läktartrappan ersattes med en brudkammare. All dekormålning avlägsnades och man tog fram ursprunglig färgsättning på altarpupsättning, altarring, predikstol och läktarbarriär. Man byggde åter en ny sluten bänkinredning efter äldre mönster åter byggdes och koret belades med kalkstensplattor. En kyrkvärdsbänk tillkom på norra sidan.

1971 installerades en kororgel placerad vid korets södra sida. 1981 blev en bänkrad borttagen på vardera sidan framme vid koret samt tre bänkrader på vardera sida under läktaren, brudkammaren byggdes om till RWC och man fick ny el-installation i samband med en exteriör och interiör restaurering utförd av Bjerking's Ingenjörbyrå AB.

Läktarorgeln

Nuvarande orgel

Nuvarande orgelfasad härstammar från nybyggnadstiden 1883 med klassicistiskt prägel med eklektiska inslag. Den är uppbyggd av ramverk och fyllningar dekormålade i träådring ("halmstrå") och marmorimitation i gröna kulörer med enstaka inslag av rödbrunt. De gamla polimentförgyllningarna är delvis avnötta och har bitvis omförgyllts under senare år med annan matt förgyllning eller skikt av fernissa utanpå. Fasaden utörs av tre plana pipfält med stumma fasadpipor. Pipmaterialet är av koppar eller tenn eller trä. De pipor som är av tenn är en legering av tenn (75 %) och bly (Sven Edsfors). Orgeln är påbyggd bakåt. Orgelhusets sidor är före nuvarande ombyggnad tillverkade av hård träfiber (masonite) och sannolikt från senaste ombyggnaden på 1950- talet.

Orgelfasaden härstammar från 1883 men i övrigt är läktarorgeln utbyggd 1907 och 1950. Den har 31 stämmor efter senaste ombyggnaden 1950. Skarvar på orgelfasadens framsida tyder på att den förhöjts cirka 4 dm vid någon ombyggnad (1950-talet?). Grönlunds orgelbyggeri i Luleå som startade sin verksamhet år 1903 och har utfört nybyggnader och renoveringar av orglar såväl i Norrbotten som i övriga Sverige, står för nuvarande ombyggnad.

Byggnadshistorik

1883	Orgeln nybyggdes av P L Åkerman & Lund med 8 stämmor, en manual och bihängd pedal.
1907	Setterquist & Son gjorde en ombyggnad som resulterade i 14 stämmor, 2 manualer och pedal.
1950	Olof Hammarberg gjorde en om- och tillbyggnad då orgeln utökade till 31 stämmor. Nuvarande orgel är före ombyggnaden 2002 ett resultat av den senaste ombyggnaden av orgelbyggare Hammarberg (dokumentation av Stig Magnusson år 1987-10-30).

Efter att man under en lång följd av år haft problem med orgeln från 1880- talet; den ansågs inte uppfylla de moderna krav och de behov pastoratet har av en fungerande kyrkorgel, uppstod planer på en ombyggnad eller restaurering under sent 1980-tal. Ett skäl till att man ville bygga om orgeln var också att minska brandrisken. Det elektriska systemet var bristfälligt, vilket lett till upprepade akuta åtgärder.

1996	Man fick Länsstyrelsens tillstånd till en ombyggnad av den befintliga orgeln efter det ena av två utarbetade ombyggnadsalternativ (se Planerade åtgärder). Den ursprungliga orgelfasaden (fronten) skulle enligt beslutet bevaras. Vid en orgelinventering utförd av Riksantikvarieämbetet år 1999 framkom att pipmaterialet från 1883 och 1907 var av mycket god kvalitet, varför RAÄ föreslog en ombyggnad med detta som stomme. Tidigare hade orgelpipinventeringar utförts (Stig Magnusson 1987, Johannes Menzel 1992, Robert Öhman 1996) som förberedelse inför en avsedd ombyggnad av orgeln.

FÖRUTSÄTTNINGAR OCH PLANERADE ÅTGÄRDER

Man hade två alternativa förslag på ombyggnaden av orgeln. Det första alternativet skulle innebära att delar av den befintliga orgeln från 1883, ombyggd 1907 och 1950, skulle användas. Det andra alternativet var att pipmaterial från Multrå kyrkas nermonterade orgel från 1863 skulle användas. Länsstyrelsen avslog ur kulturhistorisk synpunkt det senare förslaget, vilket även Länsmuseum i ett yttrande hade avrådde från, eftersom det i så fall skulle omöjliggöra en framtida uppmontering av Multrå kyrkas orgel.

Målsättningen för ombyggnaden var att få ett funktionsdugligt instrument så att orgeln i fortsättningen skulle kunna användas i den kyrkliga verksamheten. Nya sidostycken av trä skulle byggas av Grönlunds Orgelbyggeri i stilmässig överensstämmelse med originalfasaden, liksom även det nya spelbordet och tillhörande bänk. Delar av den befintliga orgeln skulle återanvändas i den nya orgeln så långt det var möjligt. Ombyggnaden skulle inte innebära förändringar i orgelns originalfasad från 1883 (framsidan).

Orgelns sidostycken som härstammade från 1950- talet och utgjordes av board (masonite), uppges ha varit av enkelt utförande och därför kasserats vid demonteringen under hösten, liksom en rundbålgslåda från ombyggnaden 1950. Vid nermonteringen av orgeln som utförts av Grönlunds bidrog personer från Sollefteå församlings förtroendevalda med handräckning.

Vid färgsättningen av nytillskotten; sidostycken och spelbord, skulle kulörernas bottenfärger provas ut av dekormålaren Per Halvarsson i samråd med länsmuseum. Färgerna går huvudsakligen i ljusare och mörkare gröna kulörer med inslag av rödbrunt på enstaka fyllningar i originalfasaden. Befintliga ytstrukturer på ursprunglig orgelfasad är marmorering och ådring (långhalm), opaka färgytor förekommer också. Samma dekormålning skulle utföras på de nybyggda orgeldelarna och spelbordet. Vid diskussion med antikvarien beslutades att förgyllningar på nytillverkade delar ej skulle göras som polimentförgyllning utan som oljeförgyllning.

Läktargolvet

Den heltäckande lösa moderna mattan på läktargolvet skulle avlägsnas. Under mattan fanns ett underliggande furugolv med smalare bräder från 1950- talet och på en lägre nivå (troligen pga. en tidigare läktarutbyggnad) ett äldre grangolv.

VIDTAGNA ÅTGÄRDER

Läktarorgeln

Läktarorgeln har under hösten genomgått renovering och ombyggnad för att fungera enligt moderna krav. Före ombyggnaden fanns 31 stämmor, nu finns 21.

I orgeln har man också tagit tillvara den gamla magasinsbälgen från 1883 till Gammelstad och anpassat den till nya orgeln. Följande stämmor har återanvänts:

- Principal 8 från gamla orgeln kallas nu Montreu 8 fot och står i första manualen i nya orgeln.
- 2 oktaver från Subba 16 fot i gamla orgeln står nu som Borduna 16 fot i den nya orgelns manual.

Ombyggnaden har ej påverkat den ursprungliga orgelfasaden annat än att man har tvingats bredda orgeln cirka 10-15 cm på vardera sida för att få plats med nödvändiga instrument. Färgsättning av spelbordet har skett i överensstämmelse med ursprunglig orgelfasad. Förgyllningar på nytillskotten är gjorda i ett enklare utförande (oljeförgyllning) än originalet. Resultatet är gott. Orgelbyggarna Grönlund har nytillverkat orgelns sidostycken med ramverk och fyllningar helt i trä med vissa öppningsbara dörrar för framtida underhåll. De nya sidostyckenas ramverk har ådrats och fyllningarna marmorats likt orgelns originalfasad men enklare så att nybyggda delar avviker. Den orgelbundna spetsen av den nya orgelöverbyggnaden i trä (nytillskott) har laserats i brutet vitt likt valven och märks knappt nerifrån kyrkorummet. Den ursprungliga orgelfasaden är rengjord.

När den rätta bottenkulören infärgats skulle man slutgiltigt bestämma färgytorna. Den gröna bottenfärgen bestäms initialt till S 2020 Y20R (NCS system) av Per Halvarsson.

De stumma gamla fasadpiporna längst fram är gjorda av tennplåt. De är mjuka och mycket känsliga. Därför fungerar framsidans fyllning som öppningsanordning och kan lossas och vikas fram vid behov. Detta medför inget ingrepp i ursprunglig fyllning eller ram. Underhåll av orgeln bör ej göras via öppning i sidostycket, då det kan medföra skador på piporna, som sitter tätt in på orgelns framsida. Enligt orgelbyggarna är öppning framifrån den enda tänkbara.

Förvaring av ej återanvänt pipmaterial

Det magasinerade materialet består av trä, koppar eller en legering av tenn och bly (cirka 75 % tenn). Materialet är magasinerat i lådor i ett kallförråd i Boteå. Lådorna som materialet är packat i består av papplådor som levererats från orgeltillverkarna själva (Grönlunds). Materialet är inslaget i träull eller brunt papper. Väderlådan av Roosevelttyp från nybyggnadstiden förvaras på samma plats.

Läktargolvet

Beställaren hade planerat någon slags ytbehandling av läktargolvet som tillika var lättstädad. I stället för såpskurning eller oljning av det äldre grangolvet som antikvarien rekommenderade

bytte man golvmaterial utan föregående kontakt med antikvarien (se Antikvariska synpunkter). Golvet är skiktklimmat med 5 skikt, det översta och det understa cirka 3 mm tjockt. Det är ett flytande golv, med det äldre golvet bevarat under. Resultatet är ett golv med modern ytfinish. Golvläggningen utfördes av firman Berghs golv AB i Långsele. En del av golvsockeln utmed norra läktarväggen har ersatts med ny sockel av trä med samma dimensioner som originalet och har målats in i samma grågröna kulör som originalsockeln. Kvartsstaven av plast utmed läktarbarriären har målats in i barriärens färg med gott resultat. Elledningarna har fixerats utmed socklarna och målats in sockelns färg. Löst hängande elledningar vid södra väggen kvarstår och det är möjligt att de kan kopplas bort.

Orgelns norra sidostycke under uppbyggnaden (t v).

Det nya mobila spelbordet (norra sidan).

Spelbordet nästan färdigmålat.

ANTI-KVARISKA SYN-UNKTER

Eftersom en decimeters breddning av orgelfronten på vardera sida var förutsättningen för en ombyggnad till en funktionsduglig kyrkorgel kunde åtgärden accepteras. Ur kulturhistorisk synpunkt är det en fördel att orgeln kan användas i verksamheten. Ramverket i hörnen målades i samma kulör och ådringstyp som den ursprungliga orgelfronten. Antikvarien avrådde från att spackla igen springor nertill på orgelfronten eftersom skarven sannolikt är ett tidsavtryck som markerar 1950- talets förlängning och sänkning av läktargolvet och därför utgör en historisk informationskälla.

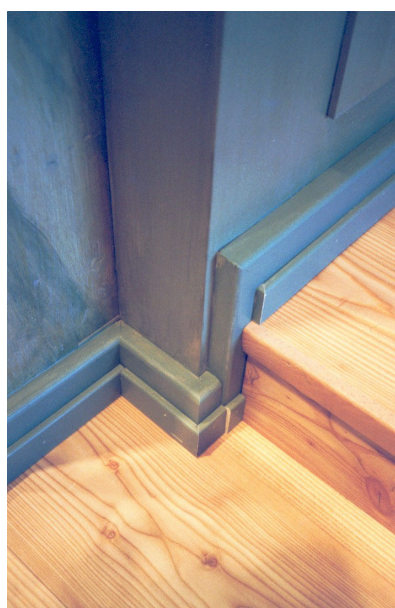
När orgelns nya sidostycken kommit på plats föreslog antikvarien en mindre markerad ådringsmålning / marmorering på dessa, avvikande från den ursprungliga orgelfasaden, så att sidoväggarna kan uppfattas som senare tiders tillägg. Att förgyllningar på nytillskotten dvs. spelbordets förgyllning, har fått ett enklare utförande (oljeförgyllning i stället för polimentförgyllning) är också en fördel ur kulturhistorisk synpunkt.

Orgelns norra nybyggda sidostycke färdigmålad (t v). T h: Breddningen av läktarorgelns södra sida, framsidan är ursprunglig ej åtgärdad orgelfasad samt nya spelbordet och bänken.

Beställarens kontakt med antikvarien under byggskedet har tyvärr varit bristfällig vad gäller det skiktlimmade läktargolvet av lärkträ som lades in utan antikvariens vetskap. Golvmaterialet är ur kulturhistorisk synpunkt främmande, har ett okänt åldrande och försvårar

framtida underhåll. Det är osäkert om en skadad del kan ersättas i en framtid. Golvytan överensstämmer ej med den äldre intryck man ville frammana med orgelns nytillskott i äldre stil. En fördel är dock att åtgärden är reversibel då man lagt ett flytande golv och bevarat det ursprungliga golvmaterialet under samt att golvytan ser avgjort ny ut och ej kan förväxlas med ett äldre. Man provade även en tidsenlig gångmatta, eftersom tanken fanns att en sisalmatta med äldre mönster kunde skyla golvet, men fann att denna lösning var försumbar. Plastlister i form av kvartsstav hade också utan förfrågan lagts in och får sitta kvar eftersom de hör ihop med nya golvet. De har färgats in i läktarbarriärens färg (listerna ersatte sekundär kvartsstav av trä från 1950- talsutbyggnaden).

**Sockelns anslutning mot det nya golvet (dubbel list) och fogarna före justeringar (t v).
T h: Orgelns NO hörn efter ombyggnaden och ny golvbeläggning av skiktlimmat lärkträ.**

”Extralisterna” som monterats utanpå orgelns nya socklar tillkom också utan föregående kontakt med antikvarien. När golvet tidigare lades in, hade man inte avlägsnat orgelsockeln först, vilket var orsaken till att springorna blivit synliga. ”Extralisterna” revs därför och målaren provade fylla igen springan med eftergivligt bivax och färga in den med träfärg. Resultatet blev inte bra då springornas mellanrum var olika breda och ojämna. Den smalare (lägre) sockeln fick därför återmonteras utanpå orgelsockeln för att dölja skarvarna. Alternativet hade varit att göra om hela golvläggningen. Hantverksutförandet i skarvar och fogar har gjorts om.

Målning av de bakre bruna piporna ska ske från stege när den nya byggnadsetappen med koret vidtar. De ska färgas in i valvets färg så att de inte syns nerifrån kyrkorummet.

KÄLLOR

Litteratur

Kyrkobyggnader 1760 – 1860 . Del 4, Riksantikvarieämbetet.

Länsstyrelsens beslut dnr. 225-3926-96 beslut och dnr. 433-995-03.

Telhammer, Ingrid: *Ådalens kyrkor*, 1982.

Magnusson Stig: ”Orgeln i Sollefteå kyrka” (otryckt material) 1987-10-30.

Edsfors, Sven: ”Bevarat och magasinerat material från Sollefteå kyrkas förra orgel” (otryckt material) 2003-01-13.

Arkiv

Länsmuseet Västernorrlands topografiska arkiv, ärende d.nr. 0255/96.